

УДК 338.242.2:640.4

Гук Х.З.

*асистент кафедри харчових технологій
та готельно-ресторанного бізнесу
Львівської комерційної академії***ІДЕНТИФІКАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ
ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ ДЕРЖАВИ****A CONCEPTUAL FEATURES OF HOTEL-RESTAURANT
BUSINESS DEVELOPMENT, FUNCTIONING
AND GOVERNMENT REGULATION AUTHENTICATION****АНОТАЦІЯ**

У статті здійснений огляд сучасних підходів до трактування поняття «готельно-ресторанний бізнес» як вид економічної діяльності та сектор економіки, окреслено власне поняття готельно-ресторанного бізнесу як галузевої господарської системи. Визначено домінуючі особливості функціонування готельно-ресторанного бізнесу та особливості державного регулювання його розвитку. У відповідності до переважаючих інструментів та засобів державного управління визначені головні механізми державного регулювання аналізованої галузі.

Ключові слова: готельно-ресторанний бізнес, особливості функціонування, концептуальні характеристики регулювання, механізми, інструменти, засоби.

АННОТАЦИЯ

В статье осуществлен обзор современных подходов к трактовке понятия «гостинично-ресторанный бизнес» как вид экономической деятельности и сектор экономики, обосновано собственное понятие гостинично-ресторанного бизнеса как отраслевой хозяйственной системы. Определены доминантные особенности функционирования гостинично-ресторанного бизнеса и особенности государственного регулирования его развития. В соответствии с преобладающими инструментами и средствами государственного управления определены главные механизмы государственного регулирования анализируемой отрасли.

Ключевые слова: гостинично-ресторанный бизнес, особенности функционирования, концептуальные характеристики регулирования, механизмы, инструменты, средства.

ANNOTATION

In the article a realizable review of the modern interpretation of concept «hotel-restaurant business» as a type of economic activity and sector of economy is carried out, own concept of hotel-restaurant business as a particular branch of economic system is outlined. Certainly dominant features of hotel-restaurant business functioning and feature of its development government control are determined. In accordance with prevailing instruments and facilities of state administration the main mechanisms of analysable industry government control are certain.

Keywords: hotel-restaurant business, features of functioning, conceptual descriptions of adjusting, mechanisms, instruments, facilities.

Постановка проблеми. Готельно-ресторанний бізнес об'єктивно відноситься до пріоритетних видів економічної діяльності. Тут створюється і реалізується кінцевий продукт (товари, роботи, послуги) з високим рівнем маржинального прибутку та часткою в структурі доходу нематеріальних витрат. Це креативний бізнес та за умови оптимальної цінової політики і розгалуженого асортименту майже не має обмежень за обсягами ринку і його сегментів за спо-

живацькими та ціновими характеристиками. Функціонування готельно-ресторанного бізнесу створює сприятливе середовище для залучення інвестицій та стимулювання розвитку суміжних видів економічної діяльності. Разом з тим готельно-ресторанний бізнес розвивається в Україні недостатніми темпами. Підвищення ефективності державного регулювання розвитку цієї галузі потребує удосконалення свого концептуального базису – особливостей функціонування цього виду економічної діяльності та вибудування на цій основі більш ефективного державного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню особливостей функціонування та механізмів державного регулювання готельного і ресторанный бізнесу присвячені праці таких науковців, як Безрученко Ю.В., Варипаєв О.М., Конєва Т.А., Нечалюк Л., Опанащук Ю.Я., П'ятницька Г.Т., Степаненко В.О., Ткаченко О.П., Черковець В.О., Чубарева Л.І. та ін.

Проте, незважаючи на багатогранне дослідження та висвітлення питань регулювання розвитку цього виду економічної діяльності, ефективність державного регулювання в цій сфері залишається низькою і потребує ідентифікації інших особливостей функціонування цього виду економічної діяльності та, відповідно, державного регулювання його розвитку.

Мета статті полягає в огляді сучасних підходів до поняття «готельно-ресторанний бізнес», особливостей його функціонування та уточнення особливостей державного регулювання його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. В процесі узагальнення сутнісних характеристик готельно-ресторанного бізнесу (зокрема, як сектора національного господарства) є підстави розглянути підходи вітчизняних науковців до сутнісного трактування категорії «підприємство». Цікаві взаємозв'язки розвиває в цьому плані Конєва Т. На думку науковця, за результатами порівняння змістових характеристик «бізнесу» та «підприємства» потрібно зробити висновок, що підприємство є видом господарської діяльності (інноваційної та ризи-

кової), а бізнес – складовою бізнесу за масштабом діяльності, який, набуваючи рис інноваційності, перетинається зі сферою підприємництва та формує той, чи інший його сектор [1, с. 4]. Хоча такі твердження й дискусійні, вважаємо, що вони створюють основу для бачення місця бізнесу (у т. ч. готельно-ресторанного) на різних стадіях суспільного розвитку, в елементах економічної системи, визначення форм пристосованості галузей та секторів національного господарства до навколишнього середовища, в тому числі в умовах недосконалого інституційного середовища.

Аналізуючи дослідження Л. Чубарева, робимо висновок, що автор розглядає «бізнес» з таких положень: (1) економічна категорія, що відображає систему відносин, які виникають в процесі особливої форми економічної діяльності між суб'єктами бізнесу, державою та іншими інституціями; (2) типологічна форма підприємницької активності, заснована на ризику, інноваційності і схильності до підприємницького доходу; (3) сектор національної економіки, що об'єднує сукупність суб'єктів бізнесу; (4) елемент механізму взаємодії різнорідних соціально-економічних типів виробництва в процесі переходу багатоукладної економіки до сучасного науково-технічного рівня розвитку продуктивних сил [2, с. 4].

Як сектор економіки розглядає бізнес і Степаненко В. «Це особливий сектор економіки, створений за рахунок сукупності юридичних підприємств і фізичних осіб – підприємців, є специфічною суспільною формою виробництва в умовах ринку та виконує функції формування конкурентного середовища і утвердження конкурентних відносин, встановлення масштабів економічного розвитку, насичення ринку товарами і послугами, формування середнього класу та вирівнювання соціальних диспропорцій і деформацій, створення нових робочих місць та формування попиту, перебудови економіки, мобілізації значних фінансових та виробничих ресурсів» [3, с. 4].

При ідентифікації концептуальних засад поняття готельно-ресторанного бізнесу видається також доцільним і аналіз поглядів науковців щодо сучасного трактування бізнес-сектору економіки. Так, на думку Черковця В., «...сектор економіки є сукупністю інституційних одиниць суб'єктів – резидентів (підприємств, організацій, домашніх господарств, які беруть участь в економічній діяльності на економічній території країни протягом тривалого терміну (не менше року)), що мають подібні економічні цілі, функції та поведінку [4, с. 51].

Виходячи з наведених вище узагальнень сутнісних характеристик бізнесу та підприємництва, підприємницького сектору, під готельно-ресторанним бізнесом ми пропонуємо вважати сектор національного господарства, утворений суб'єктами господарської діяльності, що надають готельні і ресторани послуги, а також еле-

ментами ринкової та допоміжної інфраструктури, інституційного середовища, що мають вплив і визначають темпи, параметри і структуру розвитку готельно-ресторанної справи в державі та її бізнес-суб'єктів, є головною складовою формування і функціонування туристичної інфраструктури, індустрії гостинності як важливого напряму структурної перебудови системи національного господарства, елемента соціальної сфери та чинника суспільного виробництва, зростання життєвого рівня населення.

З позицій держави регулювання готельно-ресторанного бізнесу має бути системним і комплексним, хоча зрозуміло, що його функціонування і розвиток безпосередньо залежать від ефективності діяльності кожного окремого суб'єкта господарювання, що його утворює. Саме тому державі слід, по-перше, створити сприятливе бізнес-середовище для започаткування і здійснення готельно-ресторанної діяльності. По-друге, підтримувати фінансово-господарську діяльність в галузі та сприяти зростанню її ефективності. По-третє, забезпечувати справедливе і рівне конкурентне середовище, реалізувати потенціал розвитку готельно-ресторанної справи в економіці та здійснювати позитивний вплив на функціонування суміжних видів економічної діяльності.

Будучи складовою реального сектору економіки, готельно-ресторанний бізнес об'єктивно має свої особливості, причому як на мікро-, так і на макроекономічному рівні. На нашу думку, на рівні суб'єктів готельно-ресторанного бізнесу – це передусім значний обсяг капітальних інвестицій у нерухомість та порівняно тривалий період їх окупності, хоча й довгі терміни експлуатації, можливість передачі бізнесу наступним поколінням; чіткий поділ засновників бізнесу здебільшого на дві групи: відомі міжнародні оператори (великі компанії з акціонерним капіталом) та приватні особи (унітарні суб'єкти у формі приватного підприємства, фізичної особи – суб'єкти бізнесу, домогосподарства); сезонність та залежність від розташування культурних і туристичних об'єктів, інфраструктури, транспортних і логістичних потоків.

Це в загальнонаціональному масштабі. Але додамо, що в локальному вимірі в порівнянні з іншими видами економічної діяльності реального сектору економіки готельно-ресторанний бізнес має ще й таку специфіку, як нижчий рівень прив'язаності до місцевих сировинних ресурсів та місця розташування головного виробництва, що досить ґрунтовно відображено у працях Г. П'ятницької. Науковець зазначає, що попри розвиток як сітьового, так і несітьового підходів до розбудови мережі об'єктів готельного та ресторанного бізнесу, більшої значимості та ефективності все ж набули останні. «Сітьовий підхід передбачає наявність сітьових зв'язків між підприємствами (закладами), які утворюються у результаті спільної взаємодії та

інтеграції, зокрема, трьох видів: 1) підприємств зі спеціалізованою товарною (послуговою) пропозицією; 2) підприємств, в яких поєднуються широкий асортимент і нові форми обслуговування; 3) елітних підприємств, де пріоритетними є нецінові чинники задоволення потреб споживачів; при цьому система суб'єктів може формуватися і розвиватися як з уніфікованою концепцією діяльності (більшість з яких започатковано та функціонує на засадах франчайзингу), так і за змішаною, коли підприємства об'єднуються для проведення спільних маркетингової, рекламної кампаній, програм лояльності» [5, с. 13–14].

Щодо особливостей державного регулювання готельно-ресторанного бізнесу, то це, на наш погляд, високий рівень контролю за якістю і відповідністю послуг, а також належна підтримка задля промоції держави і її можливостей у світі, сприяння пожевлення ділової активності, розвиток інших видів економічної діяльності, підтримка підприємницької ініціативи, розвиток приватного бізнесу та формування, таким чином, середнього класу.

Потрібно доповнити, що визначальною особливістю готельно-ресторанного бізнесу є системність його елементів. У цьому контексті погоджуємося з результатами досліджень Опанащука Ю., де доводиться, що цей вид економічної діяльності включає: (1) різні типи обслуговування споживачів на принципах гостинності, щедрості та дружельності; (2) сукупність суб'єктів бізнесу (готелі і мотелі, туристичні агентства, об'єкти показу); (3) підприємства індустрії гостинності (ресторани, готелі, курорти, що беруть участь в створенні послуги). На думку науковця, готельно-ресторанний бізнес є сукупністю технологій і пов'язаних між собою елементів, що взаємодіють в часі і в просторі, утворюють складну динамічну систему [6, с. 5].

Як зазначається в дослідженнях Нечалюк Л. та Телеш Н., поняття готельно-ресторанного бізнесу спершу застосовувалося для визначення діяльності готелів і ресторанів, але в подальшому поширилося й на діяльність кемпінгів, мотелів, туристичних баз, котеджів тощо, закладів споживчого харчування, що розташовуються в комплексі. Відтак, визначальною особливістю готельно-ресторанного бізнесу є те, що він складається з двох як пов'язаних, так і не пов'язаних видів діяльності – готельної та ресторанної. Щодо готельної справи, то вона має нематеріальний характер з результатом не «готового продукту», а пропозиції особливого виду послуг. Відомо, що послуги не можуть «відділятися» чи вироблятися окремо від існуючого матеріального продукту, тобто без експлуатації матеріально-технічної бази (будівлі, споруди, устаткування, інвентар), яка виступає основою виробництва та реалізації пропонуванних послуг. Відповідно, особливістю обслуговування в готельному господарстві є поєднання виробництва та споживання

послуг, що визначається поняттям «надання послуг» [7, с. 158–171].

На наш погляд, це накладає свої вимоги на застосування тих чи інших інструментів і засобів державного регулювання, підтримки і стимулювання розвитку готельно-ресторанного бізнесу як сектору економіки. До прикладу, тут доречними можуть стати надання податкових канікул чи застосування прискореної амортизації в цілях зменшення витрат діяльності і забезпечення «закріплення» підприємств на ринку у перші роки господарювання; розбудова побутової та дорожньо-транспортної інфраструктури в районі функціонування готельно-ресторанних об'єктів; розробка стандартів якості послуг та їх поширення на всі суб'єкти досліджуваного бізнесу.

В експертному середовищі поширеною є думка про те, що готельно-ресторанний бізнес є головною складовою туристичної інфраструктури та індустрії гостинності. А це визначає інші не менш важливі специфічні аспекти функціонування його суб'єктів та розвитку як виду економічної діяльності. Зокрема, вважається, що готельно-ресторанний сектор надає комплекс послуг для туристів, визначаючи перспективи і передумови розвитку туризму та надання споживачам соціально-культурних послуг. Це посилює необхідність високої професійної підготовки кадрів для готельного і ресторанного сервісу, вирішення комплексу завдань із обслуговування відвідувачів та формування міцних конкурентних позицій підприємств.

Ми з цим погоджуємося та додаємо, що в цьому контексті як центральним, так і профільним органам державного управління потрібно працювати над збереженням та розвитком навчальних закладів і програм підготовки фахівців усіх рівнів та кваліфікацій для забезпечення суб'єктів готельно-ресторанного бізнесу необхідними кадрами – від робітничих до управлінських професій. Особлива роль має відводитися й державній маркетинговій промоції вітчизняних та регіональних готельно-ресторанних і туристичних брендів.

Існують не менш виражені особливості відносно формування й інших складових ресурсного забезпечення готельно-ресторанного бізнесу. Попри необхідність фінансово-інвестиційного забезпечення, більшої ваги оборотного капіталу і товарних запасів, у цьому виді господарювання дуже важливе значення відводиться якості кадрового забезпечення. Так, на думку Безрученкова Ю., фахівець готельно-ресторанного господарства визначається рівнем професійної культури в таких сферах, як засвоєння специфіки професійної діяльності під час навчання; існування у певному соціально-культурному середовищі, будучи носієм і транслятором загальнолюдських цінностей; створення і розвиток професійної культури та творчості в рамках функціонування підприємства [8, с. 319].

Потрібно наголосити, що особливості готельно-ресторанного бізнесу концептуально ще глибші. Так, на думку Варипаєва О. та Варипаєвої Л., стабільність функціонування суб'єктів цього виду економічної діяльності та галузі в цілому в значній мірі визначається не тільки раціональністю побудови і організацією бізнес-процесів, але й створенням позитивного образу в сфері гостинності за допомогою всебічного використання ресурсів гостинності як комплексної послуги, що має певні споживчі властивості та потребує створення позитивного іміджу як кожного підприємства, так і їх сукупності, тобто галузевої чи навіть секторальної господарської системи [9, с. 615].

На нашу думку, роль держави у цьому контексті передбачає інформаційно-методичну підтримку, а також надання організаційно-економічного забезпечення процесам співробітництва між окремими суб'єктами готельно-ресторанної справи та з суб'єктами суміжних видів економічної діяльності (туризм, транспорт і зв'язок, торгівля та споживчі послуги), банківське і фінансово-кредитне обслуговування.

Треба зауважити й на тому, що вітчизняні особливості готельно-ресторанного бізнесу обумовлені й структурою форми власності та організації бізнесу. В нашій державі було запроваджено таку форму господарювання, як фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, що наприкінці 90-х років показала свою високу ефективність, коли чисельність приватних підприємств збільшилася майже до 3 млн., стрімко зростали обсяги їх діяльності, кількість зайнятих у цьому секторі та його роль (частки в головних макроекономічних показниках) в економіці. Таким чином, фізичні особи – підприємці отримали низку конкурентних переваг і все більше почали втрачати свою вагомість малі підприємства – юридичні особи. Готельний і ресторанный бізнес не став виключенням, оскільки він традиційно привабливий для малих суб'єктів господарювання. Відтак, особливістю цього виду економічної діяльності стало переважання приватного капіталу у найдрібніших формах господарювання.

На нашу думку, це посилює важливість виваженої державної регуляторної, а також податкової політики, які мають безпосередній вплив на започаткування та здійснення малого бізнесу, стимулювання його зростання, а відтак, і розвитку готельно-ресторанної справи. Тут об'єктивно необхідна дуже виважена та стабільна (зорієнтована на довгострокове збереження визначених економіко-правових умов бізнесу) державна політика.

Втім, як справедливо доводить В.П. Ткаченко, по мірі розвитку, укрупнення та переходу на вищі етапи розвитку в рамках життєвого циклу підприємствам готельно-ресторанного бізнесу (головними критеріями тут є збільшення обсягу товарообороту та економічної доданої вартості) доцільно переходити до більш

складних форм господарювання, що обумовлене як об'єктивною потребою, так і низкою переваг: «...проблема вибору організаційно-правової форми набуває особливої актуальності на етапі розробки концепції зростання, підвищення інвестиційної привабливості під час реактивної стадії розвитку і залучення додаткового фінансування на стадії стабілізації» [10, с. 8–9].

Такими перевагами, на думку науковця, є розширення можливостей залучення кредиту як джерела фінансування виробничих потреб, ширше використання для цих цілей кредиторської заборгованості за товари, роботи та послуги. І хоча в аналізованій праці і доводиться необхідність переходу до такої організаційно-правової форми, як товариство з обмеженою відповідальністю, на нашу думку, з огляду на глобалізаційні процеси крупним структурам більш доцільно орієнтуватися на акціонерні форми організації, фінансування та управління бізнесом.

Таким чином, вважаємо, що органам державного управління потрібно створити ефективне законодавство, що регулює діяльність акціонерних товариств, сприяти побудові та розвитку інституційної інфраструктури раціонального розміщення капіталу в реальному секторі та готельно-ресторанній справі зокрема, розвивати фінансово-економічні відносини з провідними світовими компаніями готельного і ресторанный бізнесу.

На нашу думку, тут можливі негативні прояви у значно ширших можливостях та крапцях доступності крупних мережевих суб'єктів (особливо нерезидентів) готельно-ресторанного бізнесу до ринку маркетингових послуг. Активізувавши власну рекламно-інформаційну кампанію, вони можуть як викривити конкурентне середовище, так і ускладнити доступ до ринку дрібних операторів готельно-ресторанної справи, чого державі допустити не можна. Інструментами тут, на наш погляд, слугують обмеження обсягів рекламних повідомлень, створення теле- і радіопередач, що більш системно і комплексно пропагують послуги національного туризму, рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, формування і розвиток національних готельно-ресторанних брендів у всіх сегментах цього виду економічної діяльності та соціального і комерційного туризму (рекреаційно-оздоровчого, розважального, родієвого, професійно-ділового, науково-пізнавального, спортивно-відпочинкового, пригодницького, паломницько-релігійного, ностальгічного, екотуризму, екзотичного та елітарного туризму тощо).

Як вже зазначалося, особливістю готельно-ресторанного бізнесу є невідривність створення послуги від моменту її надання та від суб'єктів, що її надають та які її отримують. Це до максимуму збільшує важливість забезпечення високої якості послуг. У готельно-ресторанному бізнесі споживач безпосередньо визна-

чає для себе рівень якості отримуваних послуг і приймає рішення про повторне їх отримання чи, навпаки, – відмову. Прийняття рішення при отриманні послуги іншими споживачами часто опирається на думки попередніх клієнтів закладів розміщення та суб'єктів громадського харчування. Відтак, від якості послуг безпосередньо залежить можливість функціонування і обслуговування капіталу підприємств готельно-ресторанної справи.

Саме тому вважаємо, що органам державного управління в цілях забезпечення ефективної діяльності готельно-ресторанних підприємств необхідно здійснювати формування, впровадження та сертифікацію систем якості, у т. ч. з врахуванням сучасного стану розвитку інформаційних технологій, на основі національних і міжнародних стандартів.

На наш погляд, ринок готельно-ресторанного бізнесу насправді один з найбільш висококон-

курентних і через велику чисельність суб'єктів, що здебільшого незалежні один від одного, більшою мірою конкурентний, а ніж монополізований. Разом з тим недостатньо керовані процеси державного регулювання формування конкурентного середовища можуть призвести до розвитку олігополістичних процесів на аналізованому ринку. Йдеться про розвиток декількох крупних мереж, які, значно посиливши свою присутність на ринку, можуть зміцнити вплив на нього, витісбивши з ринку дрібніші суб'єкти готельно-туристичного бізнесу.

Саме тому, на нашу думку, органам державного управління слід врахувати ці особливості та працювати над збереженням здорового конкурентного середовища у галузі. Інструментами тут можуть стати запровадження практики моніторингу конкурентного середовища ринку, більш виважена і адекватна політика Антимонопольного комітету, розвиток практик під-

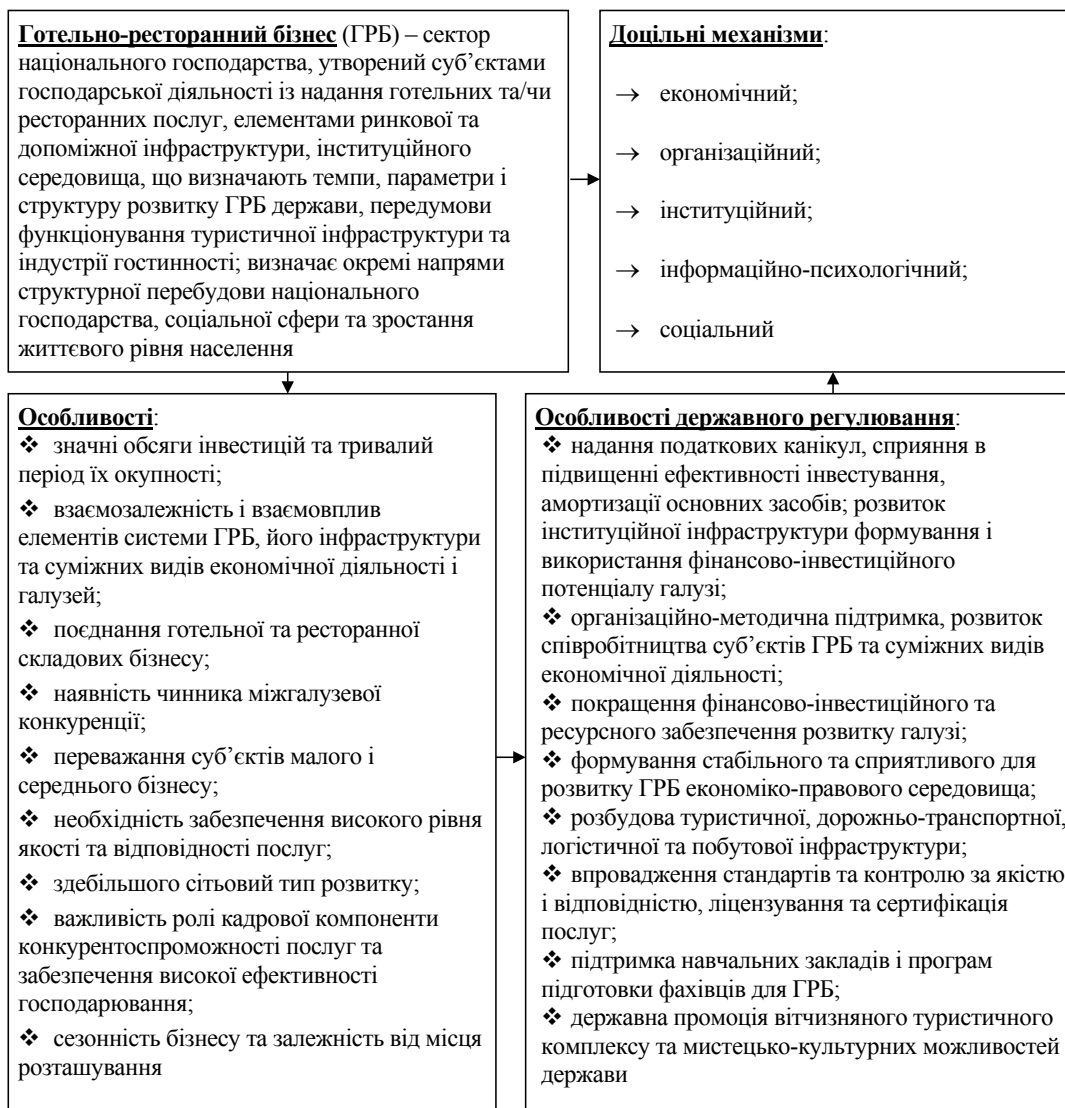

Рис. 1. Концептуальні особливості функціонування та державного регулювання розвитку готельно-ресторанного бізнесу

Авторська розробка

тримки конкурентоспроможності та надання ресурсного забезпечення менш конкурентоспроможним сегментам туристичного і готельно-ресторанного бізнесу.

Узагальнемо вивчення сутнісних характеристик, а також особливостей функціонування готельно-ресторанного бізнесу як сектору економіки (рис. 1).

Беззаперечно, вони позначаються й на специфіці державного регулювання і підтримці розвитку цієї галузевої господарської системи. Тут в більшій мірі потрібні організаційно-економічні заходи держави, зорієнтовані на формування сприятливого економіко-правового середовища для функціонування суб'єктів і розвитку галузі в цілому, формування фінансово-інвестиційного та кадрового забезпечення, організації програм міжгалузевого та міжсекторального співробітництва.

Висновки. Більшість із узагальнених та запропонованих напрямів діяльності профільних органів державного управління стосуються таких механізмів державної політики та державного регулювання, як економічний, організаційний, інституційний, інформаційно-психологічний, соціальний. Ці концептуальні особливості об'єктивно доречно врахувати як при узагальненні концептуальних засад державного регулювання економіки на галузевому рівні, так і при оцінюванні ефективності та вибуванні практичних аспектів стратегічного і тактичного державного регулювання розвитку готельно-ресторанного бізнесу що має стати предметом наступних подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Конєва Т.А. Механізм впливу малого бізнесу на економічне зростання : автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Т.А. Конєва. – Д., 2008. – 16 с.
2. Чубарева Л.І. Малий бізнес: теорія, механізми підтримки становлення та розвитку : автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Л.І. Чубарева. – Д., 2008. – 14 с.
3. Степаненко В.О. Організаційно-методичне забезпечення залучення позикових ресурсів малими підприємствами в промисловості : автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / В.О. Степаненко ; Харківський нац. ек. ун-т. – Харків, 2009. – 19 с.
4. Черковец В. О содержании понятия «реальный сектор экономики» и роли материального производства / В.О. Черковец // Российский экономический журнал. – 2001. – № 11–12. – С. 51.
5. П'ятницька Г.Т. Формування стратегії розвитку підприємств ресторанного господарства : автореф. дис. ... д. е. н. : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Г.Т. П'ятницька. – К. : КНЕУ, 2008. – 42 с.
6. Опанащук Ю.Я. Формування системи послуг в готельному господарстві України : автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Ю.Я. Опанащук. – Львів : ЛКА, 2009. – 22 с.
7. Нечалюк Л. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент : [навч. посіб.] / Л. Нечалюк, Н. Телеш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/books_ukr/nechauk12.htm.
8. Безрученков Ю.В. Складові професійної культури майбутніх фахівців готельно-ресторанного господарства / Ю.В. Безрученков // Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки». – 2013. – Ч. 3. – С. 314–322.
9. Варипаєв О.М. Готельний та ресторанный бізнес як складова індустрії гостинності / О. Варипаєв, Л. Варипаєва // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2009. – Вип. 2. – С. 614–621 Електронний ресурс. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/esprstp_2009_2_87.pdf.
10. Ткаченко О.П. Економічне обґрунтування вибору організаційно-правової форми підприємств ресторанного господарства : автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / О.П. Ткаченко ; Харк. держ. ун-т харч. та торг. – Харків, 2008. – 18 с.